

JINOYAT KONSEPTINING GENEZASI HAMDA UNI INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA LINGVOKULTUROLOGIK TADQIQI

G'ulomova Bibi Muxlisa Maxmudjon qizi

Andijon davlat chet tillari instituti

Ingliz filologiyasi, o'qitish metodikasi va tarjimashunoslik fakulteti talabasi

E-mail: gulomovamuxlisa@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi jinoyat konseptining genezasi tushunchasini qiyosiy tipologik, lingvokulturologik tadqiq qilish, ham nazariy ham amaliy jihatlarini qiyosiy tahlil qilishga qaratilgan. Til taraqqiyotining umumiy va o'ziga xos an'analarini aniqlashning nazariy asoslarini o'rganishga qaratilgan

Kalit so'zlar: Jinoyat konseptining genezasi, til, madaniyat, ingliz, o'zbek, jargonizmlar, lokalizm, professionalism.

Muayyan til oilasiga tegishli bo'lgan va bo'lmagan jinoyat konseptining genezasi tillar sistemasidagi turli til yaruslarinichog'ishtirib tadqiq qilish keyingi yuz yillikda keng tus olganligining boisi ham shundadir. Umuman, tuzilishi jihatdan qardosh bo'lgan va bo'lmagan tillarni qiyosiy tipologik tadqiq qilish ham nazariy ham amaliy nuqtai nazardan ahamiyatli hisoblanadi. Zero, bunday tadqiqotlar til taraqqiyotining umumiy va o'ziga xos an'analarini aniqlash imkonini beradi. Qiyosiy jinoyat konseptining genezasi tipologiya bir tilda ma'lum grammatik shakllar orqali ifodalangan ma'no ikkinchi bir tilda qanday vositalar asosida ifodalanishi, ushbu chog'ishtirilayotgan tillardagi til birikmalarining ma'no ko'lami jihatdan mos kelishikemasligini aniqlash uchun ham yordam beradi. Albatta, qiyosiy tekshirishda qiyos uchun asos qilib olingan material ham ahamiyatlidir. Dunyo tili va madaniyatlarini solishtirishda mos keladigan va kelmaydigan unsurlar ajralib turadi. Madaniyatning tarkibiy qismi sanalgan til mos kelmaydigan unsurlar sirasiga kiradi. Solishtiriladigan tillar qanchalik o'ziga xos bo'lsa, qanchalik uning tarixida madaniy aloqalar kamroq bo'lsa, shunchalik ular birbiridan butunligicha yoki qisman farq qiladi. Mos kelmaydigan unsurlarga avvalambor ekvivalentsiz leksika bilan belgilanadigan predmetlar va bir tilga xos so'zlar hamda boshqa tilda mavjud bo'lmagan yoki so'zlarda farq qiladigan konnotatsiyalar

kiradi. Realiya bu faqat muayyan millat va xalqlarga tegishli bo‘lgan moddiy madaniyat ashyolari, tarixiy faktlar, davlat institutlari nomi, milliy va folklor qahramonlarning ismlari, mifologik mavjudotlar va h.k. nomlaridir. Tillarni chog‘ishtirganda ushbu holatlarni anglatuvchi so‘zlarni ekvivalentsiz leksikaga kiritadilar. Ekvivalentsiz leksika boshqa madaniyatda mavjud bo‘lmagan va qoidaga ko‘ra boshqa tilga bitta so‘z bilan tarjima qilinmaydigan, o‘ziga tegishli til doirasidan tashqarida muqobili bo‘lmagan tushunchalarni ifodalash uchun xizmat qiladigan so‘zlar hisoblanadi. Ingliz tilidagi realiyalarni tarjima qilishda odatda tarjimonlar uzundan uzoq ta’riflarga tayanishgan yoki o‘zlarining neologizmlarini taklif qilishlariga tog‘ri keladi. Til va madaniyatlarni solishtirganda anglanadigan (realiyadan tashqari) va anglatuvchi (shakldan tashqari) orasidagi farqni ajratib ko‘rsatish mumkin. Anglanadiganlar o‘rtasidagi farq quyidagi holatlarda kuzatiladi:

- 1) Bir til jamoasiga xos realiya boshqasida mavjud bo‘lmaydi. Masalan, drug store (AmE.) - dorixona; yellow pages - telefon ma’lumotnomasining sariqrangli qog‘ozli tijorat bo‘limi.
- 2) Realiya ikki til jamoasida ham mavjud bo‘ladi, ammo birida u alohida yoki maxsus holda ifodalanmaydi. Masalan, clover leaf (AmE.) - beda yaprog‘i ko‘rinishidagi avtoyo‘l chorrahasi. Ingliz tilidagi realiyalarga inglizlarga xos bo‘lgan milliy kiyim kechaklar, oziqovqat va ichimlik turlari, umumiy ovqatlanish shahobchalari nomlari, pul birliklari va hakazolarni kiritish mumkin. Masalan: – oziq ovqatlar- biscuit, hamburger, sandwich, toast, hot dog, pudding, omelet, sausage, chips, crisp, jam, mash, celery, berkswell; – ichimliklar: fizzy drink (soda), yogurt, wine, cola, cocktail.

Turli xil jamiyatlarda bir-biriga o‘xshash vazifalar har xil jinoyat konseptining genezasi (turli xil jinoyat konseptining genezasilarning funksional o‘xshashligi) vositasida amalga oshiriladi. Masalan, hotdog (Am.E) - issiq sosiskali buterbrod; soda fountain (AmE.)- muzqaymoq kafesi. O‘xshash jinoyat konseptining genezasilar funksional jihatdan farqlanadi. Masalan, cuckoo’s call “kakkuning sayrashi” amerikaliklarning ishonchiga ko‘ra qiz bolaning turmushga chiqishiga necha yil borligiga ishora qiladi, ruslarda esa inson qancha yil umr kechirishini bildiradi. 1960 yillar oxirida AQShning Massachusetts shtatida joylashgan uncha katta bo‘lmagan Chappaquiddick (Chappakviddik) oroli nomi mashhur bo‘ldi. U yerda 1969 yil 18 iyul kuni yarim tunda bir qarashda oddiy ko‘rinadigan

avtohalokat yuz berdi. Senator Edvard Kennedi boshqarayotgan mashina ko‘prikdan pastga qulagan va u bilan birga bo‘lgan kotibasi Me‘ri Kopechni mashinadan chiqa olmay cho‘kib ketgan. Bu hodisadan E.Kennedining siyosiy raqiblari foydalanishgan va Chappakviddik so‘zi AQSh prezidentligi lavozimiga E.Kennedining nomzodi haqida gap borganda matbuot sahifalarida paydo bo‘lardi. 1970 yillar oxirida AQShning ko‘pgina yuqori lavozimdagi shaxslari, shu qatorda kongressmenlarning poraxo‘rlik bilan shug‘ullanganligi fosh bo‘ldi. FQB josuslari arab shayxlarining kiyimida ularga yirik miqdorda pul berib qo‘lga olishgan. Bu narsa yangi realiya Abscam (jinoyatchilik bilan kurashish bo‘yicha maxfiy operatsiyaning qisqartirilgan nomi “Arab scam”) ni vujudga keltirdi.

Mahalliy diqqatga sazovor joylarning nomlari mahalliy realiyaga misol bo‘ladi. Bunday joylar hatto o‘z hududidan tashqarida mashhur bo‘lishiga qaramay (ba‘zan milliy madaniyat fondiga kirgan holda), aynan o‘sha joy bilan bog‘liq holda eslanadi. Masalan: Cabildo - Kabilo (Yangi Orleandagi ispan generalgubernatorining sobiq rezidensiyasi), Alcatraz- Alkatraz (San-Fransisko yaqinidagi shu nomli orolda joylashgan sobiq qamoqxona) yoki Freedom Trail - “ozodlik marshruti” (Shimoliy Amerika mustamlakalarining mustaqillik uchun kurashi bilan bog‘liq tarixiy yodgorliklarni ko‘rish bilan Boston shahrining markaziy qismi bo‘ylab o‘tadigan sayyohlik marshruti). Jinoyat konseptining genezasi alohida jamoa yoki muassasa doirasida chegaralangan bo‘lishi ham mumkin. Asosan talabalar va harbiylar jargoni bunday realiyaga boydir. Ba‘zi bir bu jargonizmlar lokalizm va professionalizmlar darajasiga o‘tib ketadi. Davriy kolorit ham realiyaga xosdir. Madaniyat bilan chambarchas bog‘liq til hodisasi sifatida ushbu leksik birliklar jamiyat taraqqiyotidagi barcha o‘zgarishlarga tez ta‘sir qiladi. Ular orasidan neologizm, istorizm va arxaizm realiyalarini osongina ajratib ko‘rsatish mumkin. Masalan, 50-60 yillarda AQShda yosh avlodning isyoni tilda beatnik, beat generation (charchagan, singan, ko‘ngli sovigan avlod) kabi so‘zlarning paydo bo‘lishi bilan aks etadi. 50-yillarda vujudga kelgan bu realiya avvalo neologizm sifatida qabul qilindi, keyin asta-sekin boshqa tushuncha hippie (hippi, zamonaviy burjua jamiyati ahloqi va turmush tarzini rad etuvchi hamda o‘z protestini g‘ayri odatiy kiyinishi va fe‘l-atvori, o‘zini tutishi bilan ifoda etuvchi yoshlar) ga almashdi. Realiyada til va madaniyat o‘rtasidagi yaqinlik yaqqol namoyon

bo‘ladi. Jamiyatning moddiy va ma’naviy hayotida yangi realiyalarning paydo bo‘lishi tilda realiya vujudga kelishiga olib keladi.

Leksika ijtimoiy hayotning barcha o‘zgarishlariga o‘z ta’sirini ko‘rsatishi sababli tilda yangi realiyalarning paydo bo‘lish paytini aniq aytish mumkin. Biroq bir vaqtning o‘zida eng oddiy tushunchalarni ifodalay turib, shu bilan birga mazmuniy va hissiy “fonli” nozik farqlarni ham ifodalovchi ko‘pgina so‘zlar mavjud. Tilda “konnotativ so‘zlar”ni leksik birlikning o‘ziga xos tipi sifatida ajratish shak-shubhasiz maqsadga muvofiqdir, chunki konnotatsiyalar, ya’ni so‘zlarga hamrohlik qiluvchi stilistik, emotsional va mazmuniy farqlar o‘z-o‘zidan mavjud bo‘lmaydi, ular so‘z ma’nolaridan biriga bog‘lanadi. Realayani tilning boshqa so‘zlari bilan taqqoslaganda uning farqli tomoni shuki, realiya ifodalaydigan predmet, tushuncha, hodisaning bir tomondan xalq bilan va boshqa tarafdin vaqtning tarixiy bo‘lagi bilan yaqin aloqasi hisoblanadi. Bundan milliy, mahalliy yoki tarixiy koloritning realiyaga xosligi ko‘rinib turibdi. Xuddi shunday o‘zbek tilidagi realiyalar o‘zbek xalqiga xos bo‘lgan milliy o‘ziga xoslikni ifoda etuvchi liboslar, milliy taomlar va ichimliklar, joy nomlari ham realiya sifatida o‘zga xalqlar tilida talqin qilinadi. O‘zbek xalqining milliy o‘ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi qadimgi davrlarda yaratilgan va hozirgi kunda foydalaniladigan, madaniyati va tarixi bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan kiyimlar hozirgi kunda butun dunyoga tanilmoqda. O‘zbek milliy liboslariga ayollar uchun zar chopon, do‘ppi, kamzul, erkaklar uchun do‘ppi, chopon, belbog‘ va yaktak kabilar kiradi. O‘zbek milliy libosi jahonda o‘z o‘rniga ega. Bular: Do‘ppi- O‘zbekistonda keng tarqalgan yengil bosh kiyim. Do‘ppi asosan baxmal, ipak, zar bilan tikiladi. O‘zbekiston Chust, Toshkent, Samarqand, Buxoro do‘ppilari bilan mashhur. Do‘ppi tikuvchi chevar “do‘ppido‘z”, do‘ppi tikish kasbi esa “do‘ppido‘zlik” deyiladi. Ro‘mol- ayollar milliy bosh kiyimi bo‘lib, ayollar yoshiga mavqeyiga qarab turli xildagi ro‘mollarni o‘rashadi. Paranji- o‘zbek ayollari qadimda yuzlarini begona kishilardan yashirish uchun yopinib yurishgan. Zar chopon- O‘zbek ayollarini qishda sovuqdan saqlovchi kiyimdir. Bu chopon asosan baxmal, ipak, zar bilan tikiladi. Chopon o‘zbek xalqining qadimiy kiyimlaridan biridir. Chiroyli atlas, adras kabi ipak matolar qadimdan o‘zbek ayollari sevib kiyadigan milliy matolardir. Bu mato ipakdan tayyorlanadi. Qancha-qancha zamonlar o‘tib ketsa ham bu matolardan o‘z davriga

moslab, xoh o‘zbekcha, xoh yevropacha uslubda kiyimlar tikib kiyish urfga kirgan. O‘zbekistonda eng mashhur atlas Marg‘ilon shahrida to‘qiladi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Axmanova O.C. (1957). Очерки по общей и русской лексикологии. М.: Учпедгиз. 295 с.
2. Nazarova, S. A., Mirzarahimov, B. H., Narmanov, U. A., Ortikov, O. H., & Uktamov, K. F. (2021). The Role Of Uzbek Tourism Culture And Its Historical And Cultural Transformation Processes In Economic Development. *Int. J. Of Aquatic Science*, 12(3), 2776-2785.
3. Уктамов, Х. Ф. (2017). Корхоналарнинг иқтисодий хавфсизлик тизимини ташкил этишининг назарий асослари “Ўзбекистон иқтисодиётининг инноватцион ривожланиши доирасида ташқи иқтисодий фаолиятни давлат томонидан тартибга солишининг долзарб муаммолари” мавзусида республика илмий-назарий конференцияси 2017 йил 14-декабр, Тошкент ш. Тошкент давлат иқтисодиёт университети.
4. Nasrullayevich Khasanov, K., Alisherovna Baratova, D., Fakhriddinovich Uktamov, K., & Bokhodirovna Abdusattarova, D. (2021, December). Improving the practice of attracting financial resources from the international capital market to the corporate sector of the economy. In *The 5th International Conference on Future Networks & Distributed Systems* (pp. 718-727).
5. Dwijendra, N. K. A., Jalil, A. T., Abed, A. M., Bashar, B. S., Al-Nussairi, A. K. J., Hammid, A. T., ... & Uktamov, K. F. (2022). Improving the transition capability of the low-voltage wind turbine in the sub-synchronous state using a fuzzy controller. *Clean Energy*, 6(4), 682-692.
6. Tukhtabaev, J. S., Botirov, E. X., Xasanov, N., Uktamov, K. F., & Rakhimov, I. I. (2021, November). Prospects for the establishment and development of fat clusters in food

safety. In Science, Education and Innovations in the Context of Modern Problems Conference, Baku, Azerbaijan (Vol. 4, No. 2, pp. 113-128).

7. Уктамов, Х. Ф. (2020). COVID-19 пандемияси шароитида аҳолини иш билан таъминлаш йўллари.“.

